

забезпечення державою лише основних потреб людини при одночасному посиленні відповідальності особи за власний добробут, а також запровадження спеціального індексу для оцінки ступеня соціальної відповідальності компаній, щорічний соціальний звіт компаній. Рисами моделі є: піднесення значимості знань; консолідація влади, бізнесу та громадськості у вирішенні соціально значимих питань; підвищення якості людського потенціалу; стимулювання розвитку корпоративної відповідальності, підвищення соціальної відповідальності бізнесу; соціальний діалог роботодавців і працівників, розвиток системи соціального партнерства; позиціонування громадянина як споживача, виробника, надавача соціальних благ; впровадження у соціальну сферу європейських принципів ефективного урядування; екологічне стимулювання (бізнесу та громадян).

УДК 321.01

О. М. ЧИЖОВА

СУТНІСНІ АСПЕКТИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА ТА ПРОЦЕСИ ПРАГМАТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

Висвітлено сучасні аспекти трансформації, її характеристики, причини виникнення, особливості розвитку, механізми здійснення та кінцеві результати, до яких ведуть процеси прагматичних перетворень.

Ключові слова: демократизація, модель політичного прагматизму, політичний режим, процес, революція, рух, система, пізнання, трансформація.

Освещены сущностные аспекты трансформации, ее характеристики, причины возникновения, особенности развития, механизмы осуществления и конечные результаты, к которым приводят процессы прагматических преобразований.

Ключевые слова: движение, демократизация, модель политического прагматизма, политический режим, процесс, революция, система, сознание, трансформация.

In the articles lighted up essence aspects of transformation, its description, reasons of origin, feature of development, mechanism of realization and end-point to which conduct the processes of pragmatic transformations.

Key words: democratization, model, political pragmatism, political mode, process, revolution, system, transformation, consciousness.

У багатьох літературних виданнях ключовою темою сучасності є проблема трансформації суспільства. Цією проблемою займалися такі вчені, як Гідденс Е., Головенько В., Кульчицький С., Парахонський Б., Пірен М., Попов Д., Сатр Ж., Сіленко А. та багато інших. Однак питання впливу прагматизму на трансформаційні процеси в Україні не розглядалися науковцями.

Наше суспільство переживає зміну не тільки як історична нація, а як культурне, соціальне відродження. Але, як правило, трансформаційні тенденції спостерігаються в різних державах, що вирішують політичні питання та питання нового напрямку розвитку. Політичний прагматизм – це і є перша хвиля у відносинах між

соціумом та державою, а суспільства являють собою хвилю трансформації у будь-якій державі та особливість її розвитку.

Питання формування молодіжних рухів в умовах прагматичних перетворень торкаються насамперед розвитку молодіжних рухів починаючи з доби тоталітарної ідеології в Радянському Союзі, закінчуючи нашим часом (подіями Помаранчевої революції). Молодь характеризується як головна рушійна сила та джерело творення суспільної свідомості в період другої хвилі трансформації українського суспільства.

Маємо на меті показати, що внутрішні зміни у країні, яка трансформується, активно стимулюються ззовні з метою визначення основного напрямку і забезпечення нерівності самих трансформацій.

Трансформація (від лат. *transformatio* – зміна) – це перетворення соціальних інститутів, соціальних структур, що часом супроводжуються їх докорінною зміною. Філософський словник визначає трансформацію як взаємно стимулюючі зміни моделей соціальної дії, з одного боку, і функціонування соціальних інститутів, пов'язаного з цілеспрямованим впливом настанов – з другого.

Суспільні науки, що застосовували нову термінологію для характеристики процесів, які розпочалися у суспільстві, використовують це поняття з 50–60-х років ХХ ст. для означення радикальних структурних змін у громадсько-політичному житті країн західної цивілізації. У такому контексті трансформація виражає перехід до нового стану суспільної організації, побудованої за моделлю західного суспільства, що становить систему політичного прагматизму.

Слід зазначити, що оскільки «трансформація» і є «перетворення» за своєю суттю, то вживання словосполучення «трансформаційні перетворення», на наш погляд, не є вдалим.

Отже, поняття трансформації можна застосовувати для характеристики тих докорінних перетворень, що розпочалися у другій половині ХХ ст. в ряді країн світу, в яких традиційні засади суспільного життя змінюються, суспільства переходять на засади демократичних процедур, ринкової економіки, визначають склад політичних інститутів, верховенство права та поважання прав людини, свободи слова тощо. Такі процеси іноді відбуваються під значним впливом та тиском з боку західного світу і супроводжуються постійною політичною, методологічною та експертною підтримкою тих сил у країні, що зацікавлені у здійсненні трансформації. У процесі трансформацій країни повертають на дорогу світової цивілізації.

Сутнісний аспект явища трансформації виявляє характер, причини виникнення, особливості розвитку, механізми здійснення та кінцеві результати, до яких ведуть процеси прагматичних перетворень. Трансформація за своїм змістом є явищем складним, а тому в процесах трансформації простежуються як елементи певної непрогнозованості, так і елементи прагматизму.

Одна з основних причин виникнення трансформації – це те, що соціосистема природно прагне зберегти свою рівновагу, але з наростанням внутрішнього напруження стає можливою керована ззовні чи зсередини трансформація суспільства та його окремих інститутів¹.

Вступ людства в епоху глобалізації, коли визначається спільна лінія розвитку людства, призводить до поглиблення трансформації в системі політичного прагматизму. Слід підкреслити: здатність соціосистеми самостійно вийти на вищий рівень розвитку та впорядкованості краще визначати поняттям модернізації, але розгляд специфіки процесів модернізації не є змістом даної статті. Внутрішні

зміни у країні, що трансформується, активно стимулюються ззовні з метою визначення основного напрямку і забезпечення керованості самих трансформацій.

Трансформаційний період у розвитку конкретного суспільства – особливий процес, що має свою структуру, тенденції розвитку, методи регулювання та керується прагматичним методом.

Найчастіше трансформаційний процес проходить такі стадії: так, перша стадія – нове усвідомлення наявного становища суспільства та оцінка змісту, масштабів, загроз і викликів, пов'язаних із розвитком кризи, що має системний характер; друга – соціальна діагностика, окреслення можливостей та перспективних, прагматичних шляхів виходу з кризового стану; наступна стадія – це демонтаж атрибутики старої системи, ліквідація її невідповідностей проблемам суспільного розвитку, а також пануючим глобальним світовим тенденціям, хоча далеко не завжди при цьому вдається зберегти позитивні набутки попередньої соціальної системи; і остання – нове самовизначення суспільства, вироблення шляхів подальшого прагматичного розвитку. Вищезазначений шлях розвитку є еволюційним, але, крім того, є і революційно-прагматичний шлях трансформацій. Революція, як специфічний тип трансформації, є граничним моментом переходу суспільства з однієї фази до іншої, керуючись політичним прагматизмом. Революції є найбільш драматичними і кардинальними спробами здійснити суспільні зрушення на мікросоціальному рівні. Цілями революції можуть бути прагматичні, реальні та утопічні ідеї. Спільним для всіх революцій є орієнтація на прагматичне майбутнє як на центральну компоненту еволюційної ідеології².

Усі перелічені ланки складають трансформаційний процес і створюють систему політичного прагматизму. Кожна з цих ланок характеризується реально досягнутими змінами в суспільній свідомості, в політичному ладі, в економічному житті, в суспільних стосунках у кожний конкретний період часу.

Подібні трансформації відбувалися впродовж другої половини ХХ ст. у Латинській Америці, Африці, в деяких країнах Азії, а згодом – у Центральній та Східній Європі.

Трансформацією, що охоплює весь спектр суспільного життя, його духовну сферу, а також економічну та соціальну структури, можна визначити як системно-прагматичне перетворення.

Під системною трансформацією розуміють:

прагматичне перетворення форм і методів діяльності політичної системи, політичного режиму;

радикальне економічне реформування з врахуванням вимог пануючої моделі глобалізації та власних інтересів;

духовно-культурну переорієнтацію суспільства, перехід його з підґрунтя традиціоналістських на загальнолюдські цінності³. Тут доцільно керуватись прагматичним методом.

Досвід кінця ХХ ст. дає змогу говорити про деякі підсумкові результати системної трансформації ряду країн світу.

Змінилися політичні системи та політичні режими. Тоталітарні режими практично скрізь замінені демократичними чи авторитарними системами, а у деяких випадках – диктатурами (Колумбія, Пакистан, Непал). Демократизація в країнах, що трансформуються, відбувається під суттєвим впливом зовнішніх сил, мета яких полягає у встановленні ефективного контролю над внутрішніми процесами країн. Ступінь демократичності, прагматичності встановленого устрою в різних

країнах різних, оскільки зумовлюється як особливостями історичного розвитку, так і сформованою соціально-економічною та політичною ситуацією, характеристикою управлінської еліти. Можна констатувати: чим нижчий показник рівня демократичності країни, яка має великий ресурсний потенціал, тим більший тиск ззовні чиниться на неї.

Змінились економічні підвалини суспільства, напрями економічного розвитку країн наприкінці ХХ ст. почали визначати транснаціональні корпорації та сітєве економічне суспільство, але державний сектор ще продовжує відігравати важливу роль. Період «активного входження в ринок» у «посткомуністичних» країнах був із суттєвою дестабілізацією фінансової системи, інфляцією та гіперінфляцією, що зростає, появою та постійним безробіттям, значним погіршенням стану в культурній сфері суспільства, послабленням загального культурного тла, посиленням злочинності, падінням рівня здоров'я населення, зростанням смертності, насамперед в українському суспільстві. На даний момент усі зазначені процеси в країнах, де здійснюються трансформації, тривають.

Відбулася певна лібералізація суспільного життя, а досягнення у цій сфері є суперечливими та неоднозначними. Комерціалізація усіх відносин істотно змінила загальнокультурний ландшафт, призвела до швидкої та суттєвої соціальної стратифікації населення, викликала нову напруженість стосовно людей різних соціальних страт, різних поколінь, загострила проблему міжнаціональних відносин. Закономірною рисою трансформаційних процесів стала маргінальність помітної частини населення. Маргінальність (від лат. *marginalis* – той, що на краю) – це становище груп людей чи особистостей, які поставлені суспільним розвитком на межу двох культур та беруть участь у взаємодії цих культур, але не приєднуються повністю до жодної з них⁴.

Відбулись докорінні зміни у сферах духовних цінностей та суспільної свідомості. Трансформація створила проблеми соціально-духовної адаптації до нових умов існування сотень мільйонів людей. Процеси перетворень, політичний прагматизм, свідомо ініційовані політичними силами, що отримали реальну політичну силу з початком трансформацій, набули частково самостійного розвитку. Зріс масштаб маніпуляцій громадською свідомістю – люди час від часу стають заручниками запрограмованих подій, які вони не здатні контролювати. Неодмінним наслідком трансформації структури суспільної свідомості виступає ціннісний конфлікт. Зміна менталітету прямо пов'язана з процесом соціалізації в нових умовах. Сучасний розвиток доводить: трансформація політичних та економічних систем може здійснюватись у стислі строки під дією політичного прагматизму, а свідомість і соціалізація, що були набуті протягом тривалого життя, не можуть зазнавати швидких змін. Традиційна та набута система цінностей продовжують впливати одна на одну і можуть у процесі пристосування до нових умов спричинити кризу свідомості людини та системи суспільної свідомості у цілому⁵.

Суттєві загострення внутрішньої ситуації іноді призводять і до збройних конфліктів. Так, у багатьох випадках результатом процесів трансформації стали спалахи соціальних, етнічних та релігійних конфліктів на різному ґрунті, яким можуть протистояти прагматичні тенденції. За останні десятиріччя ХХ ст. на теренах колишнього соціалістичного табору були розв'язані військові конфлікти, у тому числі громадянські війни, що спричинили масову загибель людей, великі збитки матеріального характеру. Ці події торкнулися колишньої Югославії, частково Азербайджану, Вірменії, Грузії, Таджикистану, Молдови, Росії.

Вирішення завдань типології та класифікації трансформацій можливе тільки за умов багатомірного аналізу з погляду різних суспільних наук (економіки, соціології, політології), оскільки трансформаційні процеси тісно взаємопов'язані і однієї єдиної класифікації не тільки не існує сьогодні, але її і не можна створити в майбутньому.

З соціологічної точки зору, трансформаційні процеси є частиною соціальних рухів. Класичною вважається класифікація, запропонована Д. Аберле, який розрізняє чотири види рухів.

Трансформаційні рухи – ті, що спрямовані на великомасштабні, радикальні й часто насильницькі зміни в житті суспільства, в якому вони відбуваються. До них належать революційні, прагматичні та реформаторські рухи й деякі радикальні, релігійні рухи.

Трансформаційні, прагматичні та реформаторські рухи ставлять за мету здійснення змін у суспільстві. Інші види, запропоновані Д. Аберле, спрямовані на зміни у звичках чи світогляді окремих людей.

Метою рухів спасіння є порятунок людей від того способу життя, що вважається згубним. Це релігійні рухи, що зосереджуються на особистому спасінні.

Альтернативні рухи спрямовані на здійснення часткових змін у житті людей, вони не ставлять собі за мету домогтися певної зміни у звичках людей, а лише змін конкретних.

Отже, трансформаційні процеси розглядаються Д. Аберле як частина соціальних рухів. Даний соціологічний підхід аналізує трансформаційні рухи в контексті радикальних змін у житті суспільства. Саме через це вони ототожнюються з революційними (контрреволюційними) рухами і мають прагматичний характер.

Особливістю такого дослідження трансформаційних процесів є те, що найхарактернішою їхньою рисою виступають не стільки соціально-економічні категорії, скільки політична боротьба за певну прагматичну направленість процесів.

Однак більшість дослідників зазначає, що саме стан економіки визначає обличчя суспільства, що переживає перетворення, а відповідно до цього економічного фактора розрізняють такі моделі трансформації в системі політичного прагматизму:

– модель конвергенції, яка виникла у вигляді різних версій формування нового соціально-політичного ладу, що ніби запозичує кращі набутки як капіталістичної, так і соціалістичної систем (при цьому замовчувалося поглинення другого першим). Особливості цієї моделі: домінування інерційності, поступовості змін переважання еволюційних перетворень над «революційними» методами; в сфері розподілу ресурсів основну роль продовжує відігравати централізований бюрократичний контроль держави як за ринковим саморегулюванням, так і за локальним монополістичним регулюванням. Залежно від ступеня усвідомлення національними керівними колами цілей, напрямів і основних завдань перетворень, характеру соціальної ситуації, особливостей інституціонально-політичної системи та інших факторів ця модель (як засвідчує практичний досвід) може забезпечувати чи стале та швидке зростання впродовж десятиріч (Китай), чи стагнацію – СРСР кінця 80-х – 90-х років минулого століття⁶;

– «державно-корпоративна» модель, для якої характерний більш радикальний перерозподіл економічної влади. У цій моделі переважають локальний монополістичний контроль та регулювання у сфері розподілу ресурсів, корпоративно-капіталістична власність і максимальний ступінь розвитку корпоративної конкуренції. При слабкості інституційної системи ця модель призводить до інфляції та

стагнації. Соціальні цілі реалізуються тільки для забезпечення мінімальної стабільності та забезпечення підтримки правлячого клану;

– модель «оксамитової революції», яка дає змогу здійснювати якісні та революційні зміни шляхом поступових зрушень. За відносно стабільної інституційно-політичної системи ця модель характеризується неглибокою стагнацією, а при несприятливих факторах вона може призводити до такого ж обвалу, як і при більш жорстких моделях і взагалі характерна для невеликих європейських держав, де період «соціалістичного» господарювання не був тривалим, наприклад сучасна Чехія;

– модель «шокової терапії» – найжорсткіший варіант трансформації. Її типові риси – одночасне адміністративне руйнування попередньої системи централізованого планування та владне «насадження» ринку, прискорена передача державної власності до рук приватних осіб, які в процесі перетворень практично опановують потужні капітали і головні важелі адміністративної влади; орієнтація на створення ринкового господарства при чіткому усвідомленні, що за реалізацію таких намірів суспільство неодмінно має заплатити високу економічну та соціальну ціну. Так, досвід сучасної Польщі можна назвати в цілому успішним, а досвід РФ та інших країн СНД – далеким від успішного. Окремо слід підкреслити, що відносна успішність польської «шокової терапії» пов'язана з суттєвою допомогою з боку західних країн та відносно невеликими розмірами самої Польщі⁷.

– «романтична модель», реалізація якої ускладнюється низьким потенціалом соціально-економічної творчості та самоорганізації населення країн з перехідною економікою. Така модель вже проголошувалася й сприяла полегшенню переходу до початку трансформаційних процесів, але ніколи не була практично реалізованою та прагматичною.

Підкреслимо: з історичного погляду, застосування будь-якої з означених моделей призводить до руйнування долі мільйонів конкретних людей та сприяє змінам у способі життя і політичній системі суспільства.

Залежно від кінцевого результату, до якого призводить трансформація, визначається її тип:

авторитарний, за яким відбувається трансформація від попереднього політичного режиму (тоталітарного, демократичного) до авторитарного. При цьому соціальна система зберігає вагому залежність від держави. Прикладом є країни Середньої Азії та Закавказзя (перехід від тоталітарного до авторитарного режиму) та Малайзія (перехід від демократичного до авторитарного режиму);

демократичний, коли розбудовується система демократичних політичних інститутів, створюється ринкова економіка, що забезпечує існування демократичних інститутів та реалізацію їхніх принципів через впровадження приватної власності, проведення приватизації, обмеження державного контролю. Метою, як правило, стає прагматичний демонтаж попередньої суспільної системи, перетворення на нових началах укладу життя, норм та цінностей, корінням яких є ліберальні цінності. Наприкінці 80-х років минулого століття країни західної демократії чинять тиск на країни, де відбуваються трансформації, з метою впровадження західних моделей демократичних трансформацій. З цієї причини нині демократичний тип трансформацій є наймасовішим;

державницький – трансформації спрямовуються на розбудову держави, що здатна відстоювати власні національні інтереси на світовому рівні, а високий ступінь захисту національних інтересів є головним критерієм і прагматичним орієн-

тиром трансформацій. Важливим є й те суттєве обмеження зовнішніх негативних впливів на національну культуру, традиції, світогляд населення. Прикладом таких трансформацій є Китай. У сучасних умовах на подібні трансформації здатні піти країни, що мають високий потенціал розвитку.

Всі наведені типології трансформацій є досить умовними, а самі процеси перетворень ніколи не відбуваються у чистому вигляді. Вони мають істотні розбіжності, що неодмінно виникають у період переходу від старого до нового суспільного розвитку, а перенесення досвіду трансформацій західних країн без урахування історико-прагматичних традицій та соціально-політичних ситуацій в конкретній країні не доцільно.

Отже, стратегічною для України є політика поширення сфери трансформаційних процесів, які повинні відбуватися демократично, шляхом створення умов для їх розвитку.

1. Гідденс Е. Соціологія. – К.: Основи, 2000. – С.380-383. 2. Головенько В.А. Український молодіжний рух у ХХ ст. – К., 2009. – С. 12. 3. *Энциклопедический социологический словарь*. – М., 1995. – С. 34. 4. Пірен М.І. Основи політичної психології. – К., 2003. – С. 17. 5. Масова свідомість росіян в період суспільної трансформації. Словник української мови. – К.: «Наукова думка», 1979. – Т. 10. – С. 233. 6. Санір Ж. Системні трансформації у колишніх економіках радянського типу // Політична думка. – 1997. – № 1. – С. 56. 7. Сіленко А. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи. – К., 2005. – С. 45.

УДК 322.172.3

О. М. ЦАПКО

ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОГО КЕРІВНИЦТВА ЩОДО УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В 20-х РОКАХ ХХ ст.

Розкривається сутність та зміст політики радянського керівництва щодо Української Автокефальної Православної Церкви в 20-х роках ХХ ст. Визначено основні чинники, які впливали на неї.

Цапко О.М. Политика руководства советской политической системы по отношению к Украинской Православной Церкви в 20-х г. ХХ в.

Раскрываются сущность и содержание политики советского руководства в отношении Украинской Автокефальной Православной церкви в 20-е годы ХХ в. Определены основные факторы, которые влияли на неё.

Tsapko Oleg. A policy of guidance of the soviet political system is in relation to Ukrainian Autokefal'noy Orthodox Church in 20th. XX item

In the article essence and maintenance of policy of guidance of the soviet political system opens up in relation to Ukrainian Autokefal'noy Orthodox Church in 20th XX item, and also basic factors which influenced on it are certain.

Перемога більшовиків у громадянській війні 1917–1920 років започаткувала

© ЦАПКО Олег Михайлович – кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ